

UDK 911.375.3(091)"10/15"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. 3. 2012.

Prihvaćeno za objavljivanje: 21. 11. 2012.

TIPOLOGIJA SREDNJOVJEKOVNIH GRADSKIH NASELJA U DONJEM MEĐURJEČJU DRAVE I SAVE

Danijel JELAŠ, Osijek

U radu se obrađuje problematika tipologije srednjovjekovnih gradskih naselja na području današnje središnje i istočne Slavonije i Srijema. Autor nastoji povezati terminologiju koja se javlja u izvorima i tipske razlike među naseljima te se kritički osvrće na tradicionalnu podjelu na gradove i trgovišta prema pravnom i pojmovnom kriteriju. Pritom se ističe nužnost da se pri razredbi gradskih naselja uzme u obzir više kriterija. Autor zatim donosi prikaze kompleksnih tipoloških modela Andrása Kubinyija i Nevena Budaka, a potom predlaže vlastitu podjelu za naselja u donjem međurječju Drave i Save.

KLJUČNE RIJEČI: grad, trgovište, civitas, oppidum, tipologija, terminologija, donje međurječje

Pitanje podjele srednjovjekovnih gradskih naselja u Ugarskoj i Slavoniji već duže vrijeme zaokuplja pozornost mađarskih i hrvatskih istraživača urbane povijesti. Mnogi od njih predlažu i vlastitu tipologiju i terminologiju, međutim do danas nemamo konačno rješenje koje bi ovu raspravu privelo kraju. Problem, naime, leži u činjenici da se ponuđena rješenja uglavnom temelje na jednom egzaktnom kriteriju razdiobe na gradove (*civitates*) i trgovišta (*oppida*).¹ Takvi jednostavni modeli, premda su u skladu s ugarskom srednjovjekovnom i novovjekovnom jezičnom i pravnom tradicijom, ne mogu posve vjerno odraziti stvarnu tipsku raznolikost kakvu nalazimo među gradskim naseljima. Osim toga, podjela na gradove i trgovišta isključivo prema pravnom ili kriteriju može biti problematična, budući da pravna praksa u srednjem vijeku nije bila posve ujednačena, a termini u dokumentima rabili su se nedosljedno,

¹ Ponuđeni kriteriji variraju od razlika u pravnom statusu građana, veličini mjesta, utvrđenosti naselja i dr. Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb-Koprivnica 1994., str. 20-23.

ponekad i proizvoljno. S druge strane, postoje i složene podjele zasnovane na istovremenoj primjeni više kriterija, odnosno stratifikaciji mjesta prema zbiru njihovih centralnih funkcija. U prvom redu to su rješenja koja u svojim razmjerno recentnim studijama predlažu Neven Budak i András Kubinyi.² Ovi pak modeli zahtijevaju iscrpnu analizu velikog broja izvora, što iziskuje mnogo truda i vremena. Također, nije uvijek praktično „baratati“ sa složenom terminologijom koja zahtijeva posebna pojašnjenja. Sve ovo svakako treba uzeti u obzir kao moguće nedostatke takvog pristupa.

Temeljne značajke urbanizacijskog procesa na prostoru donjeg međurječja Drave i Save³ u pravilu se ne razlikuju od onih u drugim krajevima Ugarske. Neke od posebnosti uvjetovane su geopolitičkim karakteristikama donjeg međurječja kao pograničnog područja, što je naročito došlo do izražaja u vrijeme osmanske opasnosti. Blizina granice sa zemljama jugoistočne Europe bez sumnje je na poseban način utjecala na razvoj određenih gradskih atributa, ponajviše onih vezanih uz trgovinu i obranu, ali nipošto u takvoj mjeri da na ovom području možemo zamijetiti i tipološke posebnosti. Stoga pri određivanju tipologije gradskih naselja u razmatranje možemo uzeti i bilo koji od postojećih modela podjele. Jedinu prepreku njihovoj dosljednoj primjeni može predstavljati manji broj sačuvanih pisanih izvora, što je inače problem s kojim se nužno suočavaju istraživači srednjovjekovne povijesti današnje Slavonije i Srijema.

No, prije nego se upustimo dublje u problem potrebno je vidjeti kakvim su se pojmovima označavala srednjovjekovna gradska naselja u međurječju i na koji su način ti pojmovi odražavali tipske razlike među njima. Mađarski povjesničar Ernő Deák ističe da od prve polovice 15. stoljeća u Ugarskoj imamo profilirane dvije vrste gradskih naselja, manji broj onih koji su bili *civitas* i mnoštvo *oppida*, što je rezultat dugotrajnog razvojnog procesa.⁴ Uzmemo li u obzir terminologiju kakvu su koristili izdavači isprava, rečenu podjelu i ne možemo u pravom smislu pratiti u prethodnom razdoblju, iako pojmove *civitas*, *oppidum* i *villa* razlikuje još u 11. stoljeću kralj

² Budak, *Gradovi*, 23-24; András Kubinyi, *Városhálózati a késő középkori Kárpát-medencében, Történelmi szemle*, sv. 46, br. 1-2, Budapest 2004., str. 12-16.

³ Pod donjim međurječjem podrazumijevamo područje srednjovjekovne Požeške, Vukovske, Srijemske županije, te tzv. cistravski dio Baranjske županije, odnosno područje onih županija dravsko-savskog međurječja koje u srednjem vijeku nisu bile dijelom tzv. slavonskog regnuma.

⁴ Ernő Deák, *Das Städtewesen der Länder der Unarischen krone (1780-1918)*, Wien 1979., str. 23.

Andrija I. (1046.-1061.)⁵, a neki putopisci donose izvješća o razvijenom urbanom životu u Ugarskoj u 12. stoljeću.⁶ Tako dokumenti iz 12. i 13. stoljeća koji se odnose na gradska naselja donjeg međurječja uopće ne bilježe pojmove *oppidum* i *civitas*, već se ona u pravilu navode kao *villa*.⁷ Budući da je tada urbanizacija bila u samim začetima, nema sumnje da se radi o mjestima na nižem stupnju razvoja.⁸ U tom se značenju pojam *villa* nerijetko javlja sve do početka 15. stoljeća od kada se prvenstveno rabi za seoska naselja.⁹ U 14. stoljeću pojmom *civitas* označena su biskupska sjedišta Banoštor i Đakovo, kraljevski gradovi Eng, Požega, Mitrovica, Vukovar i Zemun te vlastelinski gradovi Gorjani, Ilok i Vrdnik, dok se pred sam kraj stoljeća samo Vukovar u jednom navratu spominje kao *oppidum*. Situacija se vidno mijenja u prvoj polovici 15. stoljeća kada broj *oppida* naglo raste.¹⁰ Uvidom u Csánkijev pregled dolazimo do zaključka da se u to vrijeme ovi pojmovi ustaljuju na čitavom prostoru Ugarske i Slavonije. Problem je što ustaljena praksa korištenja pojmova *oppidum* i *civitas* ne znači nužno i njihovo jasno razgraničenje i dosljednu primjenu u diplomatskim vrelima. Tako

⁵ Deák, *Das Städtewesen*, str. 14.

⁶ Arapski putnik i pisac Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati boravio je u Ugarskoj od 1150. do 1153. godine gdje je, kako kaže, bilo čak 78 gradova koje uspoređuje s orijentalnim gradovima Bagdadom i Isfahanom. Budući da su ovi bili pravi velegradi onoga vremena, pogotovo za zapadnoeuropske prilike, sigurno je da se radi o pretjerivanju. Brojka od 78 gradova približna je broju županijskih utvrda kojih je bilo 72, pa neki povjesničari vjeruju da je o njima ovdje riječ. Eric Fügedi, *La formation des villes et les ordres mendiants en Hongrie, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, sv. 25, br. 4, Paris 1970., 973. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ahess_0395-2649_1970_num_25_4_422337 (14. 2. 2012.); Deák, *Das Städtewesen*, str. 15.

⁷ Desző Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, [CD-ROM], Budapest 1999., passim; Engel, Valkóvármegye, u *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 5, [u pripremi] passim.

⁸ Budak, *Gradovi*, str. 27.

⁹ Zanimljivo je da nemamo niti jedan slučaj da je neko gradsko naselje donjeg međurječja zabilježeno kao *libera villa*. Naime, takva se naselja širom Ugarske i Slavonije spominju tijekom čitavog srednjeg vijeka. Više o tome u Erzsébet Ladányi, *Libera villa, civitas, oppidum. Terminológai kérdések a magyar városfejlődésben, Történelmi szemle*, sv. 23, Budapest 1980., str. 451-477. Jedino poznato mjesto u izvorima nazvano *libera villa* je selo Sv. Juraj u Vukovskoj županiji (1418.). Tu je vrlo teško utvrditi o čemu se točno radi, ali posve sigurno nije riječ o gradskom naselju. Engel, Valkóvármegye, s. v. Szentgyörgy.

¹⁰ *Oppida*, smatra Fügedi, javljaju se u Ugarskoj sredinom 14. stoljeća kao međutip između sela i grada. Njihov se broj tijekom 15. stoljeća naglo povećava, da bi ih početkom 16. stoljeća bilo oko 800. Fügedi, *La formation*, str. 980.

nije jednostavno obrazložiti zašto se u jednoj ispravi neko mjesto naziva *civitas*, a u drugoj *oppidum*, iako su obje izdane iste godine. Postoje primjeri da se grad dvojako označio u istom dokumentu, kao što je to slučaj s Ilokom (1453.), Osijekom (1469.), Srijemskom Kamenicom (1408., 1471., 1483.) i Petrovaradinom (1408.).¹¹ Kao dodatna ilustracija može poslužiti i isprava kralja Žigmunda iz 1409. godine gdje se Varaždin naziva *civitas, oppidum seu villa*. Ipak, u kraljevskim se ispravama, unatoč povremenoj nedosljednosti, Varaždin u pravilu naziva *civitas* od sredine 14. stoljeća jer je, zaključuje Budak, terminologija kraljevske kancelarije pratila pravni, odnosno komunalni razvitak grada. S druge strane, varaždinski vlastelini u 15. stoljeću označavali su svoj grad kao *oppidum*, čime ističu njegov položaj privatnog posjeda.¹² Ako na taj način promatramo naša četiri primjera, moguće je da ih se u izvorima pravilno htjelo naznačiti kao razvijene gradove s općinskom samoupravom, ali i naglasiti njihovu pripadnost vlastelinu budući da je također riječ o privatnim gradovima. No, to su ipak samo nagađanja.

Ustaljivanje pojmova od početka 15. stoljeća bilo je popraćeno i začecima formalnopravnog razgraničenja naselja. Godine 1405. u već spomenutom dokumentu poznatom kao *Decretum minus*¹³ kralj Žigmund dao je smjernice da se gradovi, to jest *civitates*, trebaju utvrditi te da treba neke *liberae villae* i *oppida* uzdignuti u rang grada.¹⁴ Ipak, *Dekret* ne daje konkretne definicije pojmova, već ih samo jasno razlikuje. Tri tipa gradskih naselja *civitas, oppidum* i *libera villa* najčešće se navode zajedno u istom kontekstu, nasuprot onima navedenim kao *possessio* i *villa*. Da se sva tri tipa smatraju gradskim naseljima, govori i to da ih je kralj Žigmund sve podvrgnuo prizivnoj nadležnosti kraljevskog tavernika, dok su ostala bila pod županijskom sudbenom jurisdikcijom. *Civitas* je, prema *Dekretu*, nedvojbeno naselje višeg ranga od ostala dva. Pravu definiciju grada donio je tek Stjepan Werböczy u svom *Tripartitumu* iz 1514. godine,

¹¹ Csánki, *Magyarország*, svv. Kamancz, Péter-Varad(ja); Ive Mažuran, Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine, *Starine JAZU*, sv. 58, Zagreb 1980., str. 153, 158; Darko Vitek, Društveni odnosi u srednjovjekovnom Iloku prikazani Iločkim statutom iz 1525. godine, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu 2000., str. 14.

¹² Budak, *Gradovi*, str. 27-28.

¹³ Tekst *Dekreta* dostupan je u Janos Reizner, *Szeged története*, vol. 4., Szeged 1900., str. 5-15. <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/04/4001.htm> (12. 02. 2011.)

¹⁴ Budak, *Gradovi*, str. 23.

gdje je čitavo poglavlje (PIII, 8) posvetio slobodnim gradovima. Werböczy pod pojmom *civitas* smatra utvrđeno mjesto sačinjeno od mnoštva kuća i ulica u kojem je stanovništvo privilegirano te ističe kako je grad kolektivni entitet (*civium unitas*), jedinstvena organizirana zajednica građana s pravima pojedinca.¹⁵

Već sama činjenica da i Žigmund i Werböczy nastoje usustaviti pravne norme ukazuje na odmak od dotadašnje, u naravi neujednačene i partikularne, pravne prakse. Ostaje, stoga, otvoreno pitanje koliko formalnopravno razgraničenje prisutno u 15. i 16. stoljeću možemo primijeniti na 13. i 14. stoljeće. Također, imamo problem i glede samih kriterija razgraničenja jer je prilično upitno jesu li u praksi utvrđenost i privilegij bili isključivi preduvjeti da bi neko mjesto bilo grad. Deák smatra, a s njime se slaže i Budak, da utvrđenost ne može biti presudan kriterij u razdoblju prije nego to *Dekret* postavlja kao pravilo.¹⁶ Žigmundova politika bila je takva da su bedemi bili preduvjet za puno priznavanje gradskog statusa. Pa ipak, čak je i nakon *Dekreta* bilo mjesta kojima je pod određenim uvjetima priznat status gradova iako nisu u bila utvrđena.¹⁷ Štoviše, ako ćemo uzeti za primjer područje donjeg međurječja, tek za Požegu, Ilok i Gorjane imamo pouzdana pisana svjedočanstva o gradskim bedemima. Vrlo moguće da je zidinama bio zaštićen i Osijek iako za to nemamo izravne potvrde u izvorima, dok za ostala mjesta možemo jedino nagađati.¹⁸ U svakom slučaju, bedemi su u srednjem vijeku bili jedan od osnovnih gradskih atributa. No, neutvrđeni gradovi očito postoje i prije i nakon donošenja *Dekreta*.

Što se povlastica tiče, situacije je nešto složenija. Najčešće se pod povlasticama misli na one koje je nekom gradu, točnije građanima, podijelio vladar oslobodivši ga tako od upravne sudske i ekonomske vlasti vlastelina ili institucija lokalne vlasti. Takvi su u Ugarskoj i Slavoniji bili slobodni kraljevski gradovi. I Werböczy pod pojmom *civitas* podrazumijeva upravo gradove u toj kategoriji, što se može

¹⁵ Stephen Werböczy, *The customary law of the renowned Kingdom of Hungary: a work in three parts, The "Tripartitum"*. *Tripartitum opus iuris cinstituendarum in regni Hungariae*, Idyllwils CA-Budapest 2005., str. 389.

¹⁶ Deák, *Das Städtewesen*, str. 20; Budak, *Gradovi*, str. 23.

¹⁷ Deák, *Das Städtewesen*, str. 24.

¹⁸ Mogućnost da je dio Vukovara ipak bio utvrđen još u srednjem vijeku ostavlja Zlatko Karač. Komentirajući palisade koje se prvi put spominju u vrijeme osmanske vlasti, tvrdi da nije isključeno da bi to mogli biti ostatci srednjovjekovnih gradskih zidina. Zlatko Karač, Prilog definiranju urbane topografije srednjovjekovnog Vukovara, *Prostor*, sv. I, br. 2-4, Zagreb 1993., str. 199.

zaključiti iz primjera koje navodi. On ih razlikuje jedino po tome jesu li bili pod vrhovnom sudbenom jurisdikcijom samoga kralja ili kraljevskoga tavernika. Vladarske povlastice omogućavale su najviši stupanj urbanog razvoja i nema sumnje da takva mjesta epitomiziraju srednjovjekovni grad. Međutim, kada bismo se striktno držali ovakvog tumačenja iz te bismo kategorije sasvim neopravdano isključili gradove koji su povlasticu dobili od svjetovnih vlastelina ili biskupa, a takvih je primjera razmjerno mnogo.¹⁹ Također, ne treba isključiti mogućnost da su građani odlučili u nekom trenutku sami ustrojiti vlastitu općinsku organizaciju po uzoru na privilegirane gradove, možda tek uz usmeno ili prešutno odobrenje vlastelina.²⁰ To bi moglo biti objašnjenje za neobično mali broj dokumenata o podjeli gradskih povlastica s kojim raspolažemo za donje međurječje.²¹ S druge strane, status slobodnog kraljevskog grada bio je promjenjiv i bilo je više pravilo nego iznimka da nakon nekog vremena takav grad pređe u ruke nekog velikaša. Sigurno da to nije značilo i drastičnu degradaciju vitalnih gradskih funkcija i statusa njegovih građana, niti je novom vlasniku uopće bio cilj ukinuti povlastice i time umanjiti društveni i gospodarski značaj svoga posjeda. Konačno, kralj Žigmund u *Dekretu* eksplicitno navodi da se jedna od odredaba odnosi na sva mjesta, uključujući i *civitates*, bez obzira na to je li njihov vlasnik on ili netko drugi (*in omnibus civitatibus, oppidis, castris et villis et generaliter ubicunque intra regni nostri ambitum, tam in nostris, quam aliorum quorumcumque sint*).²² Tu jasno stoji da, barem što se Žigmunda tiče, gradski status nije rezerviran samo za slobodne kraljevske gradove. U prilog ovome govore i primjeri Banoštora, Đakova, Gorjana, Iloka, Našica, Osijeka, Petrovaradina, Srijemske Kamenice i Vrdnika, koji nisu bili kraljevski posjedi, a u izvorima se barem u jednom navratu

¹⁹ Još od ranoga srednjega vijeka, točnije od 9. stoljeća, postoji povezanost između pojma *civitas* i biskupskoga sjela. Henry Pirenne, *Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade*, Princeton 1980., str. 63, http://books.google.com/books/p/princeton?id=j_WTgGU8PkoC (12. 2. 2012); Lujo Margetić, Srednjovjekovni pojam grada, *Zbornik pravnog fakulteta u Sveučilišta u Rijeci*, sv. 28, br. 2, Rijeka 2007., str. 901-902.

²⁰ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije*, Zagreb 1985., str. 130.

²¹ Osim opće poznatih povelja Vukovara, Željanovaca i Iloka, znamo i za gradske povlastice Požege i Mitrovice koje nisu sačuvane, ali se u izvorima spominju posredno. Tadija Smičiklas i dr., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1904-1990. [dalje: CD], sv. 16, str. 185; Sima Ćirković, *Civitas Sancti Demetrii*, u *Sremska Mitrovica*, Sremska Mitrovica 1969., str. 62.

²² Reizner, *Szeged története*, str. 6.

navode kao *civitas*. Ilok je, doduše, 1453. godine dobio kraljevske povlastice od Ladislava V. po uzoru na slobodni kraljevski grad Budim, ali je sve do 1524. godine ostao u privatnim rukama.²³

Kako bilo, da bismo mjesto smatrali gradom, njegovo stanovništvo mora na neki način uživati povlašten status. Bez te ključne stavke ono ne može funkcionirati kao *civium unitas*, dakle, samoupravna općina građana, čime se u pravnom i društvenom pogledu srednjovjekovni grad izdvaja kao posebna kategorija. U tom smislu, sadržaju i etimologiji latinskog izraza *civitas* možda bi najbolje i odgovarao prijevod „gradska općina“ kao najprecizniji.²⁴

Ovdje valja upozoriti da su tijekom svog urbanog razvoja određene povlastice dobivala i srednjovjekovna trgovišta te su na temelju njih mogla ustrojiti općinsku samoupravu sličnu onoj u kakvu nalazimo i u gradovima. Štoviše, neki vid općinske samouprave imala su i seoska naselja na čijem je čelu bio tzv. vasnik ili villicus. Znamo da je slobodnih trgovišta bilo u Varaždinskoj županiji, o čemu svjedoče i sačuvane povlastice.²⁵ Širina podijeljenih sloboda i drugi pokazatelji urbanog razvoja u njihovom slučaju jasno daju do znanja da to nisu bili gradovi u pravom smislu. Kada je riječ o donjem međurječju takvi nam dokumenti nisu poznati, ali zato imamo primjere trgovišta s razvijenom općinskom samoupravom. Tako se stanovnici pojedinih trgovišta nazivaju građanima (*cives*), a za neka imamo spomen o tamošnjem sucu (*iudex*), pa i prisežnicima (*iurati cives*).²⁶ Riječ je uglavnom o trgovištima na nešto višem stupnju urbanog razvoja.

²³ Vitek smatra mogućim da si je Nikola Iločki dopuštao gradovima u svom posjedu dijeliti povlastice po uzoru na slobodne kraljevske gradove jer je nosio titulu naslovnog kralja Bosne. Vitek, Društveni odnosi, str. 15.

²⁴ Jedno od izvornih poimanja riječi *civitas* iz antičkih vremena odnosilo se na državu koja je „organizirana zajednica građana“ ili „društvo i savez građana, udruženi po pravnim načelima“, zatim na grad-državu, grad s pripadajućom okolicom, a koristila se kao kolektivna imenica koja označava građane jedne države ili grada. Jozo Marević, *Lexicon Latino-Croaticum encyclopaedicum. Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Velika Gorica 2000., s. v. *civitas*.

²⁵ Među njima najznačajnije mjesto bila je Krapina koja je dobila povlastice od Ludovika I., ali su navedene slobode bile prilično ograničene u odnosu na kraljevski Varaždin, koji je i jedini nosio naziv *civitas*. Krapinu, kao i ostala povlaštena naselja Varaždinske županije (Toplice, Vinica, Ivanec i Batinu), srednjovjekovni izvori označavaju kao *oppidum*. Ona je u 15. stoljeću imala oko 500 stanovnika što također govori da je ustvari riječ tek o trgovištu prosječne veličine. Druga spomenuta *oppida* bila su znatno manja. Od ostalih gradskih obilježja u Krapini i Toplicama navode se godišnji sajmovi, a Krapina je imala i gradske bedeme koji su izgrađeni vjerojatno tek potkraj srednjega vijeka. Budak, *Gradovi*, str. 49-57, 60-61, 87, 119.

²⁶ Slične primjere nalazimo i u Varaždinskoj županiji. Vidi Budak, *Gradovi*, str. 57.

Moguće potvrde o njihovom gradskom statusu nemamo, no baš zbog nedostataka informacija ne možemo ni u potpunosti isključiti mogućnost da su neki među njima taj status tijekom 15. ili početkom 16. stoljeća ipak stekli. Tako se u jednom navratu spominju građani i sudac u mjestima Aljmaš i Levanjska Varoš. Borovo je također imalo suca, dok je Nagyfalu (*Magna Villa*)²⁷, prema Engelu, potkraj srednjega vijeka imalo dobro organiziranu općinu sa sucem i prisežnicima. Posebnu pozornost privlači trgovište Sv. Lovro²⁸ koje se 1459. godine čak navodi kao *civitas*.²⁹ Iako nam nije poznato ništa više o njihovoj općinskoj organizaciji i nekim drugim slobodama, velika je vjerojatnost da su se barem po pravnom statusu ova mjesta u određenoj mjeri približila gradovima. Međutim, oprez nalaže da ih takvima ne smatramo dok ne steknemo bolji uvid u ostale pokazatelje njihova urbanog razvitka. Sve su ovo očiti primjeri slabosti uobičajene podjele naselja isključivo prema pravnom ili pojmovnom kriteriju na dva temeljna tipa.

Naime, grad je složena društvena pojava pa se njegov urbani razvoj ne očituje samo u pravnom položaju. Stoga je nužno pri utvrđivanju tipologije uzeti u obzir ekonomske, topografske, demografske i sociološke kriterije. Samo na taj način možemo dobiti potpuniju i

²⁷ Kod današnjeg sela Semeljci u blizini Đakova.

²⁸ Na mjestu današnjeg sela Bosut u blizini Vinkovaca.

²⁹ Riječ je o izvorima manje poznatim u hrvatskoj historiografiji, a prenosi ih Engel u Valkóvármegye, s. vv. Boró, Hagymás, Nagyfalu, Nevna, Szentlőrinc. Engel također prenosi sadržaj isprave kralja Žigmunda iz 1408. godine u kojoj se spominju hospiti, sudac i prisežnici u Koprivni (*hospites de Kaporna... iudex et iurati de Kapornak*). Engel, Valkóvármegye, s. v. Kaporna. To je mjesto bilo posjed obitelji Korogy te ga nalazimo i u poreznom popisu iz 1469. godine kao seoce s tek 11 poreznih obveznika među kojima je jedan nosio nadimak „sudac“ (*biro*). Vidi Mažuran, Porezni popis, str.148. Tu eventualno može biti riječ o seoskom sucu (*villicus*). Sama je isprava na tom mjestu oštećena, tako da je teško sa stopostotnom sigurnošću utvrditi jesu li sudac i prisežnici iz mjesta koje se zove *Kapornak*, ili nekog drugog. Nada Klaić, pak, smatra da je u drugoj polovici 14. stoljeća na temelju povlastica gradski status stekla Rača, također u Vukovskoj županiji (danas Sremska Rača u Srbiji). Nada Klaić, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar 1983., str. 87-89. Međutim, očito je da se izvori na koje se poziva odnose na istoimeno naselje u Križevačkoj županiji. Radi se o ispravi kraljice Elizabete iz 1384. godine (CD 16, 440-441), banskoj ispravi iz 1389. godine te kaptolskom prijepisu iste isprave iz 1892. godine (CD 17, 180-181, 414) iz kojih se vidi da je u pitanju grad u tadašnjoj Slavoniji. Naime, gradske povlastice Rači potvrđuje kraljica Elizabeta 1384. godine zbog sporova koje su tamošnji građani imali s građanima obližnje Koprivnice te Virovitice i o tome obavještava slavonskog bana u čijoj su sudskoj nadležnosti bili navedeni sporovi. U to vrijeme slične sporove na području Vukovske županije rješavao bi eventualno mačvanski, a nipošto slavonski ban.

realniju sliku o tome koje je sve gradske funkcije i obilježja pojedino mjesto tijekom vremena razvilo i u kojoj mjeri. Tako među važnijim pokazateljima urbanog razvoja ubrajamo i gospodarsku djelatnost stanovništva. Gradovi su najvažnija gospodarska središta sa znatnim udjelom trgovaca i obrtnika u ukupnom broju stanovnika. U ugarskim gradovima on se kreće u prosjeku 25-30%. Trgovina se odvija tijekom redovitih tjednih tržnih dana, a jedan grad može imati pravo organizirati i do nekoliko godišnjih sajмова. Pojedine grane djelatnosti su organizirane u cehovska udruženja. U trgovištima ipak u većoj mjeri prevladava agrarna djelatnost, uz manje razvijen obrt i trgovinu isključivo lokalnog značaja, tako da udio obrtnika i trgovaca ne prelazi 20%.³⁰ Također, izgled i veličina naselja dobar su pokazatelj jer bi grad trebao imati razvijeniju urbanu infrastrukturu. To podrazumijeva i mrežu ulica (u svakom slučaju više od jedne) te tržni prostor.³¹ S druge strane, trgovišta su uglavnom manja mjesta jednostavnije fizionomije. Svakako, jedan od pokazatelja bio bi i broj stanovnika jer znamo da su srednjovjekovna trgovišta u Ugarskoj u prosjeku imala između 500 i 600 stanovnika dok je većina gradova u 15. stoljeću brojala između 2000 i 3000 stanovnika.³² Neki povjesničari posebno ističu da je prisutnost prosjačkih redova važan čimbenik koji ukazuje na to je li neko mjesto grad ili ne.³³ Oni

³⁰ Katlin Gönczi, *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht: Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen*, Frankfurt am Main 1997., str. 31.

³¹ Ratko Vučetić, *Urbanizacija Slavonije do 19. stoljeća, Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*, sv. 2, Zagreb 2009., str. 279.

³² Stanko Andrić, *Potonuli svijet: rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Slavonski Brod 2001., str. 143-144; Gönczi, *Ungarisches Stadtrecht*, 31. Najveći spomenuti grad je Pešta s oko 8000 stanovnika. Na istom mjestu autorica navodi da su trgovišta mogla imati između 150 i 1500 stanovnika. Gradovi u donjem međurječju koji su, doduše prema ne baš sigurnim procjenama, mogli imati preko 2000 stanovnika su Ilok, Požega, Vukovar i Mitrovica. Ostali su se vjerojatno kretali negdje između 1000 i 2000 stanovnika, dok je pretpostavka da su trgovišta bila manja. Danijel Jelaš, *Gradovi Požeške, Vukovske i Srijemske županije u srednjem vijeku*, magistrarski rad, Sveučilište u Zagrebu 2011., str. 120-123.

³³ Ideja je potekla od dijela francuskih povjesničara, u prvom redu Jacquesa LeGoffa. Vidi: Jacques LeGoff, *Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale: l'implantation des ordres mendiants*. Programme-questionnaire pour une enquête, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, sv. 23, br. 2, Paris 1968., str. 335-352. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ahess_0395-2649_1968_num_23_2_421913 (14. 2. 2012.). Ovu je teoriju na područje Ugarske

su redovito osnivali samostane u sredinama gdje je obitavao veći broj stanovnika s razvijenim gospodarstvom i bogatijim društvenim životom zato jer su jedino razvijene sredine mogle uzdržavati prosjačke redove koji se nisu bavili nekom privrednom djelatnošću, već isključivo duhovnim radom. Privlačnost gradova time je bila veća što su u njima mogli propovijedati većem broju ljudi. Tu, dakako, treba biti oprezan jer nemamo zabilježene samostane prosjačkih redova u svim gradovima donjeg međurječja, dok u pojedinim srijemskim mjestima znamo da su djelovali razmjerno kratko. S druge strane, imamo sačuvan spomen o augustinskom samostanu u Borovu i vjerojatno Velikoj te o franjevcima u Šarengradu pa čak i u omanjem mjestu Alšan u Vukovskoj županiji. Budući da se ipak većinom radi o razvijenim trgovištima s drugim izraženim urbanim obilježjima, prisutnost zajednice jednog od prosjačkih redova možemo uzeti barem kao dokaz društvenog i ekonomskog napretka neke sredine. Važan gradski atribut je i broj crkava te drugih crkvenih institucija poput hospicija, bratovština i sl. O gospodarskom, društvenom i napose intelektualnom napretku neke sredine svakako govori i broj studenata na europskim sveučilištima.

Svjestan manjkavosti pojednostavljene podjele na dva temeljna tipa, sasvim drugačiji pristup osmislio je mađarski povjesničar András Kubinyi.³⁴ Osvrćući se na raniju mađarsku historiografiju koja se pri definiranju služila primarno pravnim kriterijem, zaključio je da se na taj način ne može dovoljno precizno napraviti klasifikacija naselja. Prihvativši neke teze teoretičara poput sociologa Maxa Webera, geografa Waltera Christallera i drugih, Kubinyi se založio za istovremenu primjenu više kriterija, a pri definiranju grada najviše pozornosti posvećuje njegovim centralnim funkcijama. Pritom je razradio složen tipološki sustav na temelju deset ključnih kriterija. To su:

- I. Sjedište vlastelinstva, rezidencija
- II. Sudsko središte, *locus credibilis*
- III. Financijsko središte
- IV. Crkvena uprava
- V. Crkvene ustanove, naročito samostani prosjačkih redova i hospiciji/hospitali

pokušao primijeniti Eric Fügedi. Vidi: Eric Fügedi, *La formation*, 983-987. Vidi i Andrić, *Potonuli svijet*, str. 148.

³⁴ Kubinyi, *Városhálózati*, str. 1-30.

- VI. Broj sveučilišnih studenata
- VII. Broj cehova
- VIII. Raskrižja
- IX. Tržnice i sajmovi
- X. Pravni položaj grada

Za svaki od navedenih kriterija naselje se boduje od 1 do 6. Ukupan broj bodova pojedino naselje svrstava u jednu od sljedećih kategorija:

1. Gradska središta najvišega ranga (preko 41 bod.)
2. Gradska središta drugog ranga (31 – 40 bod.)
3. Manji gradovi, najvažnija trgovišta (21 – 30 bod.)
4. Važna trgovišta (16 – 20 bod.)
5. Trgovišta s djelomičnim gradskim funkcijama (11 – 15 bod.)
6. Prosječna trgovišta i sela s karakteristikama trgovišta (6 – 10 bod.)
7. Manja i manje značajna trgovišta te sela s nekim centralnim funkcijama (1 – 5 bod.)

Naselja gradskog tipa bila bi ona svrstana u prve četiri kategorije, dok bi peta bila prijelaznog karaktera. Kubinyi upozorava na mogućnost da je neko mjesto svrstano u niži rang zbog nedovoljno sačuvanih podataka.³⁵

Kao što je već istaknuto, podjela na gradove i trgovišta zasnovana primarno na formalnopravnom kriteriju razgraničenja zasigurno nije uvijek najsretniji način podjele gradskih naselja budući da u nedovoljnoj mjeri uvažava raznolikost stvarnoga stanja. S druge strane, historiografija uglavnom i treba jednostavniju operativnu tipologiju koju je moguće primijeniti bez dodatnih pojašnjenja te općeprihvaćene termine. Stoga je glavni nedostatak pojednostavljene podjele u određenim slučajevima njezina prednost, ovisno o potrebama istraživača. Slojeviti Kubinyijev model svakako nas približava stvarnom stanju i primjereniji je pristup ako ulazimo dublje u pojedinačnu i usporednu analizu centralnih funkcija naselja te daje široke mogućnosti za statističku obradu podataka. Na temelju ovog pristupa moguće je i rekonstruirati urbanu mrežu i izraditi dijagram centralnih mjesta prema Christallerovom modelu.³⁶ Uspješnost

³⁵ Kubinyi, Városhálózát, str. 22.

³⁶ Walter Christaller, njemački geograf koji je prvi uveo teoriju centralnih mjesta. Također, osmislio je i dijagram koji prikazuje hijerarhijsku strukturu naselja na

Kubinyijeve metode ovisi u većoj mjeri o sačuvanosti raznovrsnih izvora. Dostupni podaci o gradskim naseljima donjeg međurječja i njihovim centralnim funkcijama su u pravilu fragmentarni i neravnomjerno zastupljeni. Tako o crkvenim institucijama općenito znamo dovoljno da bismo ih mogli uključiti u analizu, dok, primjerice, o cehovskim organizacijama na ovom području, osim za Ilok, ne znamo ništa.³⁷ Veliki iskorak u prikupljanju relevantnih izvora o naseljima Vukovske županije učinio je Engel u svom neobjavljenom radu. Ako je suditi prema letimičnom uvidu u njegov popis, materijala za primjenu Kubinyijevega modela na gradove ove županije imamo dovoljno, barem u nekoj prilagođenoj inačici. Prethodno će trebati provesti temeljitu sistematizaciju i izvornih podataka da bismo o tome mogli nešto više reći. Što se većine drugih županija južno od Drave tiče, temeljna istraživanja izvorne građe u tom pogledu tek predstoje. Podjelu temeljenu na gradskim funkcijama imamo i kod Budaka koji prema stupnju urbanog razvoja razlikuje pet kategorija naselja:³⁸

1. Grad - naselje na najvišem stupnju razvoja u izvorima zabilježen kao *civitas*, a ponekad i kao *oppidum*.
2. Trgovište - naselje na nižem stupnju razvoja od grada, lokalnog značenja, uglavnom sjedište vlastelinstva.
3. Trg - mjesto u kojem nalazimo samo osnovne administrativne i lokalne gospodarske funkcije, te vrlo malo obrta.
4. Urbana jezgra - naselje stvoreno ili privilegirano s namjerom da postane grad. S obzirom je li u konačnici došlo do nastanka grada ili ne, urbane jezgre mogu biti evoluirajuće ili neevoluirajuće.
5. Purga - naselja slična urbanim jezgrama koja vlastelin nije podupirao u urbanom razvoju, iako su se mogla razviti u gradove. Nalazila su se uz utvrde i njihov je cilj bio zadovoljiti potrebe utvrda i njezinih stanovnika.

nekom prostoru. Vidi: Walter Christaller, *Die zentralen Orte in Süddeutschland: eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Jena 1933.

³⁷ Pouzdanih vijesti o granskim udruženjima obrtnika i trgovaca imamo jedino u Iločkom statutu iz 1525. godine. *Statutum Civitatis Ilok Anno MDXXV. Statut grada Iloka iz 1525. godine*, prir. Rudolf Schmidt (Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1938), str. 83-85.

³⁸ Budak, *Gradovi*, str. 23-25.

Za razliku od Kubinyija, koji se primarno bavio hijerarhijskim odnosom naselja bez ozbiljnijeg zadiranja u tradicionalnu terminologiju, Budak je otišao korak dalje i predložio i tipološku i razdiobu. Ni Budak pritom nije napustio osnovnu podjelu na gradove i trgovišta, ali je donio složeniju razradbu za mjesta na nižem stupnju razvoja. Osim navedenog, on je vrlo je uspješno primijenio Christallerov model izrade dijagrama centralnih mjesta, što je do sada i jedini primjer takvog pristupa rekonstrukciji srednjovjekovne urbane mreže na primjeru jedne županije južno od Drave.

Podjela naselja donjeg međurječja koju donosimo nešto je jednostavnija od prikazana dva modela. Osnovni popis gradskih naselja zasniva se u prvom redu na povijesno-topografskoj zbirci izvornih podataka Dezsőa Csánkija. On je, naime, među gradove uvrstio svako mjesto koje se tijekom srednjega vijeka barem u jednom izvoru navodi kao *civitas* ili *oppidum*, no bez ikakve daljnje tipološke razrade. Riječ je o preglednom i, uglavnom, pouzdanom izvoru podataka, napose termina kojima su se pojedina mjesta označavala u izvorima tijekom čitavog srednjeg vijeka. S obzirom na ranije istaknute poteškoće i nedoumice oko terminologije i tipologije vjerojatno će se i ovom pokušaju kategorizacije gradskih naselja pronaći poneki nedostatak. Ipak, predložena podjela tek je jedno od mogućih rješenja. Ona se u najvećoj mjeri temelji na postojećim definicijama, lokalnim osobitostima urbanoga razvoja, dostupnosti izvora i stanju istraženosti urbanizacije Požeške, Vukovske, Srijemske te dijela Baranjske županije južno od Drave u srednjem vijeku. Tako prema stupnju razvoja gradska naselja donjeg međurječja možemo razvrstati u tri osnovne skupine.³⁹

³⁹ Izvorne podatke na kojima se temelji ova podjela vidi u Csánki, *Magyarország*, passim; Engel, *Valkóvármegye*, passim; Jelaš, *Gradovi*, passim. Ovdje treba dodati da je među gradska naselja, točnije među trgovišta, Engel na svojoj digitalnog karti kasnosrednjovjekovne Ugarske s bazom podataka dodao više mjesta koja Csánki smatra selima. Dio tih mjesta se u izvorima spominje kao *oppidum* (Karaševo u Baranjskoj i Giletinci u Požeškoj županiji), no Engel nije naveo signature izvora iz kojih je te podatke preuzeo pa ćemo ih uvrstiti u podjelu s dozom opreza. Za ostale slučajeve možemo jedino pretpostaviti da ih je uvrstio među trgovišta samo zato što su u osmanskim defterima iz 16. st. zabilježeni kao gradovi, odnosno varoši, pa ih za sada nećemo uzeti u obzir. Ipak, činjenica da ta mjesta već u drugoj polovici 16. stoljeća nisu bila sela upućuje na mogućnost da je njihov urbani razvoj započeo još u predosmanskom vremenu. Iznimku smo napravili u slučaju Kupinova u Srijemskoj županiji, budući da nam ostali pokazatelji (tjedni i dva godišnja sajma, filijala tridesetnice, podgrađe važne vlastelinske utvrde) daju za pravo zaključiti kako nipošto nije riječ tek o selu. Vidi Pál Engel, *Magyarország a középkor végen*:

a) GRADOVI. To su bila naselja na najvišem stupnju urbanog razvoja u izvorima označavana kao *civitas*, ali vrlo često i *oppidum*. Tamošnje stanovništvo imalo je povlašten status koji se ponajprije očitovao u pravu da nastupa kao kolektivni entitet sa svojim samoupravnim tijelima. Najveće slobode i prava imali su građani kojima je povlastice podijelio vladar podvrgavši ih tako izravno svojoj vlasti, zbog čega su se takva mjesta nazivala slobodnim kraljevskim gradovima. Među gradskim općinama nalazimo i privatne gradove te sjedišta biskupija. Gradove prepoznamo i po nekim drugim pokazateljima urbanog razvoja. U prvom redu to je fizionomija karakteristična za srednjovjekovni grad koja podrazumijeva gradske bedeme i složenu strukturu naselja (ulice i trgovi) i gustoću izgrađenosti. U pravilu, gradovi su imali više od jedne crkve, barem jedan samostan prosjačkih (propovjedničkih) redova, a ponekad i neke druge crkvene ustanove poput hospicija, ubožnice, sirotišta i sl. Stanovništvo se u većoj mjeri bavilo obrtom i trgovinom.

Mjesta za koje u izvorima imamo potvrdu da su u srednjem vijeku imala gradski status:

Baranjska županija - Našice, Željanovci⁴⁰

Požeška županija - Požega

Vukovska županija - Đakovo, Eng, Gorjani, Ilok, Osijek, Vukovar

Srijemska županija - Banoštor, Kamenica, Mandelos, Mitrovica, Petrovaradin, Vrdnik, Slankamen, Zemun

b) TRGOVIŠTA. U ovu skupinu spada većina naselja gradskog tipa koja se u izvorima nazivaju *oppidum*. Uglavnom su to bila sjedišta vlastelinstava, u kojima se razvio obrt i trgovina lokalnog značaja, ali je agrarna djelatnost stanovništva bila i dalje vrlo izražena. Kao i gradovi najčešće su nastajali uz utvrde. Imali su jednostavnu strukturu naselja (često samo jedna ulica) i u prosjeku 500-600 stanovnika. Trgovišta su s vremenom mogla prerasti u gradove, iako je većina uspjela razviti tek neka karakteristična gradska obilježja.

Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages: Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary, CD-ROM, Budimpešta 2001., passim.

⁴⁰ U hrvatskoj historiografiji uglavnom nalazimo da se ovo mjesto zvalo Zelenovac. Više o svemu u Danijel Jelaš, Osvrt na toponimiju i topografiju Valpova u srednjem vijeku, *Scrinia Slavonica*, sv. 11, Slavonski Brod 2011., str. 56-57.

Vlastelini su svojim trgovištima znali podijeliti i određene slobode na temelju kojih su njihovi stanovnici dobivali pravo na općinsku organizaciju sličnu onoj u gradovima. Time su se, ovisno o širini podijeljenih sloboda, po pravnom položaju približili naseljima iz najviše kategorije. Međutim, ostali atributi urbanog razvoja bili su nedovoljno izraženi da bismo ih smatrali gradovima.

Mjesta koja po ovim kriterijima možemo svrstati u trgovišta su:

Baranjska županija - Podgorač, Seglak, Subotica, Prisunčani, Valpovo
 Požeška županija - Bukovlje (danas Klisa blizu Velike), Dubovac, Gradište, Vrbova, Orljavac, Ovar, Tomica, Velika
 Vukovska županija - Aljmaš, Borovo, Čepin, Dravski Sad (Drazad), Erdut, Ivankovo, Levanjska Varoš, Morović, Nijemci, Nuštar, Otok, Pačetin, Rača, Sotin, Sv. Lovro, Vučji Dol, Sv. Ilija
 Srijemska županija - Čerević, Karlovci, Kupinovo, Ruma, Sv. Irenej

c) TRGOVIŠTA U NASTAJANJU. Riječ je o umjetno stvorenoj kategoriji budući da ovakav termin ne postoji u izvorima. To su bila mala, često manje poznata, mjesta i vrlo ih je teško razlikovati od sela, ali su u izvorima u jednom navratu tijekom 15. stoljeća bili označeni kao trgovište (*oppidum*) ili je postojao neki drugi urbani atribut (sajam, kaštel). Uglavnom nisu bila sjedišta vlastelinstava i nisu imala utvrdu te je riječ najvjerojatnije o naseljima u početnoj fazi urbanog razvoja.

Trgovišta u nastajanju bila bi:

Baranjska županija - Karaševo
 Požeška županija - Čaglin, Dimitrovac, Giletinci
 Vukovska županija - Bingula, Fir, Iločac (Kis-Ujlak), Ilijaš, Leve, Mikola, Opatovac, Sot, Sv. Spasitelj, Siče, Strug
 Srijemska županija - nema

Definicije kategorija „grad“ i „trgovište“ u biti se ne razlikuju od onih koje donosi Budak. Što se tiče kategorije „trgovišta u nastajanju“, ona je dodana prvenstveno kako bi se napravila jasna distinkcija između pravih razvijenih trgovišta i naselja koja je Csánki uvrstio među gradove, a imaju znatno manje izražene urbane attribute. Budak, doduše, nudi rješenje i za podjelu naselja na nižem stupnju od trgovišta. Postoje, međutim, opravdani razlozi zašto takvu podjelu ovdje nismo primijenili. Prije svega, sačuvani izvori i stanje istraženosti ne ostavljaju mnogo prostora za daljnju stratifikaciju 14

mjesta u najnižoj kategoriji prema Budakovom modelu. Naime, za većinu njih moguće je tek ustvrditi da su prvobitno bila sela čiji je urbani razvoj započeo negdje u 15. stoljeća kada ih izvori označavaju kao *oppida*. Njihov daljnji razvoj prekinula su osmanska osvajanja prije nego što su ona postala trgovišta u pravom smislu. Samo u pojedinim slučajevima imamo nešto više podataka o urbanim atributima ovih mjesta na temelju kojih možemo otići korak dalje. Primjerice, možda bi se Dimitrovac u Požeškoj županiji⁴¹ i uklopio u Budakovu definiciju naselja u kategoriji „trg“ s obzirom da se ondje sredinom 1476. godine spominju tjedni i godišnji sajam. No, drugih je podataka premalo da bi nam stvari bile jasnije. Također, zaista je teško odrediti koja bi to naselja bile „urbane jezgre“. Prema Budakovoj definiciji u ovu kategoriju bi mogli ući jedino Željanovci. Specifičan je to slučaj svrstan (s određenim rezervama) u najvišu kategoriju, odnosno među gradove, upravo zbog vlastelinskih i kraljevskih povlastica usporedivih s onima slobodnih kraljevskih gradova.⁴² „Purgom“ bismo mogli smatrati jobagionsko podgrađe vukovarske utvrde. Međutim, ono se uglavnom ne promatra kao zasebna cjelina, budući da se s vremenom spojilo s privilegiranim podgrađem vukovarskih hospita.⁴³ Treba još napomenuti i to da je termin „purga“ na području donjeg međurječja potpuno nepoznat, ako je suditi prema sačuvanom izvornom materijalu.⁴⁴ Podrobnija analiza izvornog materijala i usporedba s rezultatima istraživanja naselja Varaždinske županije vjerojatno bi omogućila neke pomake prema razdiobi kakvu predlaže Budak. No, to ćemo ostaviti za neku drugu prigodu.

Treba još jednom naglasiti kako potraga za najprimjerenijim rješenjem u konačnici ovisi o potrebama istraživača. Ovakav model teško da može poslužiti kao osnova za precizniju analizu gradskih naselja i sigurno da ima još mnogo prostora za daljnju razdiobu unutar osnovnih tipova. To se najbolje može vidjeti na primjeru Iloka,

⁴¹ Mjesto se nalazilo otprilike na području današnjeg sela Trnovac. Engel, *Magyarország*, s. v. Dimitrovac.

⁴² O tome više u Jelaš, *Gradovi*, str. 37-41.

⁴³ Stjepan Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. Stoljeća*, Zagreb 1940, str. 42-43; Klaić, *Crtice*, str. 64-66.

⁴⁴ Blizu Pačetina postojalo je selo Polgar, no ime sela potječe od obiteljskog imena njegovog vlasnika, jobagiona vukovarske utvrde, čiji je pretek u 13. st. dobio nadimak *Polgar*. Engel, *Valkóvármegye*, s. v. Polgár. Budući da su u Vukovaru živjeli njemački doseljenici, ne čudi pojava osobnog imena i toponima koji ima korijen u njemačkom jeziku.

Požega, Vukovara i Mitrovica koji su neupitno na višem stupnju urbanog razvoja od Gorjana, Petrovaradina, Mandelosa, Enga, Osijeka i drugih gradova. Jednako tako očigledno je da su trgovišta poput Borova, Levanjske Varoši i Velike bila znatno naprednija od primjerice Čepina, Sotina ili Prisučana. Štoviše, tek će dublja analiza gradskih atributa i centralnih funkcija pokazati kakav je bio hijerarhijski odnos grada Željanovaca i susjednog trgovišta Valpovo, gdje će se vrlo vjerojatno ispostaviti da je tijekom srednjega vijeka potonje naselje čvrsto držalo primat na Valpovačkom vlastelinstvu unatoč željanovačkim gradskim i sajamskim povlasticama. Zato će za daljnja istraživanja procesa urbanizacije i rekonstrukciju urbane mreže na području donjeg međurječja biti primjereniji Kubinyijev model jer daje veće mogućnosti razdiobe naselja unutar osnovnih tipova. Za studije koje ne zahtijevaju složenu, već jednostavnu i lako razumljivu terminologiju i tipologiju, vjerojatno će biti prihvatljiviji ovdje predloženi model.

Typology of the Medieval Urban Settlements in the Lower Drava-Sava Interamnium

Danijel JELAŠ, Osijek

SUMMARY

The paper discusses the issue of typology of the medieval urban settlements in the lower interamnium of Drava and Sava. Historiographical research of the subject in Hungary and Croatia has yielded two basic approaches towards the typology of the medieval urban settlements in Pannonian basin. The first is mainly based on legal and terminological criteria according to medieval and early modern tradition of simply dividing the urban settlements into two basic categories: cities and towns. The main problem with the traditional approach is its simplicity that does not enable a more precise division of settlements. Also, there is a huge problem of legal and terminological inconsistency in the medieval resources, which often makes it very difficult to differentiate between the two basic types. Clearly, a combination of different criteria, such as terminology, legal status, social development, and the development of various central functions, is necessary for the basic division. Recently, historians such as Neven Budak and András Kubinyi have developed more complex models of dividing the urban settlements based on their central functions into several types. The advantages of such models lie in possibilities to develop a typology that is more precise than the traditional one. A complex typology allows implementation of other methods, for example implementation of Chistaller's graphical and mathematical model of central places. These models, on the other hand, require a thorough research of a great number of historical resources, and it takes a lot of time to collect and process the relevant data. Another possible disadvantage of these models may be their complexity, because not all the researches on urban history require an elaborate typology. The model proposed in this paper is somewhat simpler than the aforesaid two because it defines only three types of urban settlements (cities, towns and emerging towns), which is not that different from the traditional division. Still, it is based on various indicators of urban development, which makes this model a step forward from the traditional approach.

Key words: city, town, civitas, oppidum, typology, terminology, Lower Interamnium

**POVIJESNI ZBORNIK - GODIŠNJAK ZA KULTURU I
POVIJESNO NASLJEĐE**

Nakladnik / *Publisher*:

Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Udruga povjesničara Slavonije i Baranje
Lorenza Jägera 9, HR - 31000 Zagreb
tel.: +385/31/211-400, fax: +385/31/212-514

Glavna urednica / *Editor-in-chief*:

Dubravka Božić Bogović

Uredništvo / *Editorial*:

Drago Rokсандić (Zagreb, Hrvatska), Lovorka Čoralić (Zagreb,
Hrvatska), Mithad Kozličić (Zadar, Hrvatska), Miroslav Akmadža
(Slavonski Brod, Hrvatska), Marija Karbić (Slavonski Brod,
Hrvatska), Jasna Šimić (Osijek, Hrvatska), Boško Marijan (Osijek,
Hrvatska), Szabolcs Varga (Pečuh, Mađarska), Aleš Gabrič
(Ljubljana, Slovenija), Dinko Šokčević (Pečuh, Mađarska)

Tajnica uredništva / *Secretary of Editorial*:

Slađana Josipović Batorek

Adresa uredništva / *Mailing adress*:

Dubravka Božić Bogović (glavna urednica)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Lorenza Jägera 9, HR - 31000 Osijek
dubravka.bozic.bogovic@gmail.com

Elektroničko izdanje / *E-edition*:

<http://hrcak.srce.hr/povijesni-zbornik>

Izlazi jednom godišnje
Cijena ovom primjerku je 40.00 kn.